

IRENA SAWICKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ul. Bartoszewicza 1b m. 17

00-337 Warszawa

tel. +48 22 826 76 88

e-mail: irsawicka@gmail.com

MIEJSCE AKCENTU W JĘZYKU MACEDOŃSKIM*

SŁOWA KLUCZOWE: język macedoński, akcent wyrazowy, akcent w dialektach, bałkański typ akcentu, podwójny akcent.

KEYWORDS: The Macedonian language, word stress, stress in dialects, Balkan stress type, double stress.

THE PLACE OF THE WORD STRESS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

ABSTRACT: In the article, the author reflects on the principle according to which words in Macedonian are stressed, and which language level regulates this principle. The author is of the opinion that it is not possible to establish such a rule, consequently the word stress in Macedonian should be treated as part of the dictionary information, although the official standard norm determines the place of stress as antepenultimate.

Przedmiotem artykułu jest zastanowienie się nad zasadą, zgodnie z którą akcentowane są wyrazy w języku macedońskim. Od razu na wstępie powiem, że ustalenie reguły nie wydaje mi się możliwe i jestem skłonna traktować miejsce akcentu w języku macedońskim jako część informacji słownikowej, mimo iż zasadniczo miejsce akcentu jest regulowane z płaszczyzny fonetycznej i oficjalna norma taką zasadę określa. Miejsce akcentu wyznaczane jest na podstawie cech fonetycznych wyrazu – na nosiciela wyróżnienia wyznaczana jest konkretna sylaba, a nie konkretny morfem, jak w wypadku akcentu regulowanego

* Badania finansowane w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki, nr rej. projektu: 2017/25/B/HS2/00760.

przez płaszczyznę funkcjonalną. W języku o „czystym typie” (bez odstępstw od głównej reguły) z akcentem regulowanym na płaszczyźnie fonetycznej jednostką akcentową jest zestrój akcentowy (wyraz prozodyczny), w języku z akcentem regulowanym na płaszczyźnie morfologicznej jednostką akcentową jest morfem. W praktyce czyste typy raczej nie występują – w typie z akcentem „fonetycznym”, za jaki uważany jest akcent macedoński, granice jednostek morfologicznych modyfikują czasem granice jednostek akcentowych. Bliska typowi czystemu fonetycznemu jest akcentuacja dialektów zachodnich, która stała się podstawą pierwszej normy literackiej, jednak ze względu na częste „ingerencje” z płaszczyzny morfologicznej, nawet w dialektach zachodnich zdarzają się odstępstwa od głównej zasady.

Miejsce akcentu wyrazowego macedońskiego określane jest jako trzecia sylaba od końca. Nie pozwala to jednak stuprocentowo przewidzieć miejsca akcentu w każdym wypadku. Niemal równie często w poprawnej wymowie występują wyrazy akcentowane na drugiej sylabie od końca, w tym wyrazy rodzime, a są też wyrazy z akcentem oksytonicznym. Nie jesteśmy też w stanie sensownie zdefiniować żadnej klasy wyrazów akcentogennych, którą charakteryzowałoby określone odstępstwo od zasadniczej reguły akcentowania. Ponadto przenoszenia akcentu związane z przyłączaniem przez wyraz akcentogeny klityk występują tylko w części zestrojów akcentowych, stąd w zestrojach akcentowych miejsce akcentu nie zawsze jest takie samo, jak w wyrażeniach akcentogennych, nie zawierających wewnątrzwyrazowych junktur. O tym, kiedy akcent przenosi się, a kiedy nie, decyduje jednak rodzaj morfemu klitycznego, a nie jego cechy fonetyczne. Z powyższych względów zaliczamy informację o miejscu akcentu do tzw. informacji słownikowej.

W literaturze na temat miejsca akcentu w języku polskim, występują dwa przeciwstawne poglądy. Ze względu na rodzaj akcentu polskiego mają one zastosowanie także do sytuacji macedońskiej. Według pierwszego poglądu (np. Dłuska 1947, Steffen-Batogowa 1982, 1989) zakłada się prymarny podział na wyrazy akcentogenne, tzw. ortotoniczne, i wyrazy atoniczne, nieakcentogenne. Według drugiej koncepcji (Mańczak 1952, 1952a, 1952b) atomizacja następuje doraźnie w zależności od czynników formalnych, znaczeniowych i ekspresywnych. Oba te poglądy są prawdziwe i naszym zdaniem nie są kontrowersyjne. Informacja słownikowa (pogląd pierwszy) dostarcza reguły akcentuacji wyznaczonej przez kod językowy – jest to poziom fonologiczny. Reguły tego poziomu charakteryzują wymowę wzorcową w lento. Drugi pogląd odnosi się do poziomu realizacji – fonetycznego – określa modyfikacje kontekstowe, które także nie mają charakteru całkiem dowolnego. To, co ulega modyfikacji, to liczba jednostek. Granice międzywyrazowe mają małą wyrazistość percepcyjną: w zależności od czynników znaczeniowych i formalnych jedne z nich mogą się zacierać (wiąże

się to ze ściągnięciem dwu wyrazów prozodycznych w jeden i redukcją jednego z akcentów), lub wzmocnić (wyraz złożony lub długi wyraz zostaje wymówiony jako dwa wyrazy prozodyczne i otrzymuje dodatkowy drugi akcent¹). Ściągnięcia dwu wyrazów prozodycznych w jeden w poprawnej wymowie zachodzą w następującym kontekście: szybkie tempo wymowy, oba wyrazy należą do tej samej grupy syntaktycznej, oba wyrazy są krótkie. Rozbicie jednego wyrazu prozodycznego na dwa zachodzi przy istnieniu silnej wewnątrzwyrazowej junktury (najczęściej w wyrazach złożonych), wyraz jest długi, a tempo wymowy wolniejsze.

Zgodnie z normą wyrazy macedońskie mają akcent ulokowany na trzeciej sylabie od końca (np. *сeтлина*, *лилјада*, *рлаботи*, *спедува*, *молсклавица*, *нечовештина*, *чeмeрика*), a wyrazy dwusylabowe mają akcent inicjalny (np. *зрло*, *сeло*, *ждрeло*, *платно*, *сeе*, *грeе*).

Wyrazy akcentogenne możemy podzielić na dwa rodzaje. Do pierwszego należą wyrazy akcentowane według zasady rodzimej (większość wyrazów rodzimych). W derywatach przy tym typie podstawy miejsce akcentu jest z reguły modyfikowane zgodnie z zasadą akcentowania trzeciej sylaby od końca, np. *нeсe* – *занeсe*, *кoна* – *пpекoна*, *внeчaтoци* – *внeчaтoцитe*. Drugi typ obejmuje wyrażenia akcentowane na innej sylabie. W derywatach przy takim typie podstawy miejsce akcentu pozostaje na tym samym morfemie, np. *пoзит'ивни* – *пoзит'ивнитe*, *колeкт'ив* – *колeкт'ивoт*, *кoн'иpa* – *пpекoн'иpa*.

Miejsce akcentu macedońskiego uważa się więc za ustabilizowane i określane na trzeciej sylabie od końca wyrazu. Mimo iż miejsce akcentu jest określane w płaszczyźnie fonetycznej i akcent nie jest ruchomy, w praktyce akcent może padać na różne sylaby w wyrazie. Macedońskie wyrazy co najmniej trzysylabowe mogą być akcentowane na trzeciej sylabie od końca, na drugiej sylabie od końca; wyrazy co najmniej dwusylabowe mogą też mieć akcent na sylabie ostatniej. Od głównej zasady akcentowania jest dużo odstępstw. W związku z taką repartycją akcentu macedońskiego nie można powiedzieć, że konsekwentnie pełni on funkcję delimitacyjną. Nie pełni też funkcji dystynktywnej, a jedyną jego funkcją jest funkcja kulminacyjna, na podstawie której określamy liczbę jednostek prozodycznych w tekście.

Szczególnym przypadkiem akcentuacji są wyrazy złożone. Część z nich nosi akcent na drugim członie złożenia (np. *пoлум'eсeи*, *пoлувoкaл*), część jest akcentowana zgodnie z regułą określoną dla wyrazów niezłożonych (np. *пoлyмepкa*), a w wolnej realizacji możliwe jest traktowanie danej formy jako dwóch wyrazów

¹ Nie wprowadzamy tu pojęcia akcentu pobocznego, ponieważ nie istnieją żadne obiektywne kryteria dla rozróżnienia akcentu głównego i pobocznego, poza tym, że akcent poboczny stanowi prominencję dodaną w stosunku do akcentu stanowiącego informację słownikową.

prozodycznych, (np. akcenty *п'олум'ерка*, *п'олув'окал*). W praktyce występuje więc szereg opcji (np. *й'юз'анад/й'юз'анад*, *й'юз'исток/й'юз'исток*). W formach przymiotnikowych bardziej rygorystycznie przestrzegana jest zasada akcentowania trzeciej sylaby od końca (np. *бел'оруски*, *црн'огорски*, *темн'оцрвен*), ale akcentowanie jak w grupie nominalnej także się zdarza (*б'елор'уски*, *ц'рног'орски*), chociaż uważane jest za nienormatywne. Z kolei w złożonych przysłówkach akcent na trzeciej sylabie od końca jest względnie regularny (np. *гор'едолу*, *лев'о-десно*, *крив'о-лево*, *едноп'одруго*, *от'страна*, *пон'екогаиш*, *пон'екаде*, *с'осила*, *тр'пунати*). Opcje pojawiają się zwykle w formach pisanych z łącznikiem (*б'ламу-т'ламу* obok *вам'утаму*).

Wybór formy jest funkcją tempa i długości wyrazu: jako dwa wyrazy prozodyczne (z dwoma akcentami) częściej wymawiane są leksemy relatywnie długie, wymówione wolno; jako jeden wyraz prozodyczny (z jednym akcentem) wymawiane są krótsze złożenia. Zwiększenie tempa sprawia, że wzrasta liczba form z jednym akcentem. Nie bez znaczenia jest też pisownia. Zapis z łącznikiem sprzyja wymowie dwuakcentowej, zapis z interfiksem samogłoskowym sprzyja wymowie z jednym akcentem.

Niektóre wyrażenia mogą być wymawiane zatem jako: 1. Jeden wyraz prozodyczny *бел'оруски* (rzadkie produkcje – wymówione zgodnie z nadrzędną zasadą określoną dla wyrazów akcentogennych, czemu odpowiada fonologiczny zapis: */#be'loruski#/'²*), 2. jako dwa wyrazy akcentogenne *б'елор'уски* (każda część złożenia otrzymuje własny akcent: */#be'lo##r'uski#/'*), oraz 3. jak wyraz z proklityką *белор'уски* (akcentowana jest tylko druga część złożenia: */#be'lo##r'uski#/'³*).

Wśród wyrazów rodzimych istnieją odstępstwa od zasady akcentowania trzeciej sylaby od końca, których nietypowej akcentuacji nie możemy wyjaśnić synchronicznie, np. przysłówki *есен'ава*, *лет'ово*, *зим'ава*, *годин'ава*, z akcentem paroksytonicznym, w opozycji do form rzeczownikowych z rodzajnikiem z akcentem proparoksytonicznym np. *З'имава беше многу долга* 'Zima była

² Wyraz prozodyczny w zapisie fonologicznym ograniczamy dwustronnie junkturami (*/#/'*). Zatem granicy międzywyrazowej odpowiada grupa */##/'*. Proklityka ma junkturę tylko z lewej strony, a enklityka z prawej – zatem pojedyncza junktura odpowiada połączeniu klytyki z wyrazem akcentogennym.

³ Szczególny wypadek stanowi wymowa liczebników złożonych, które są wymawiane: 1. jako pojedyncze wyrazy prozodyczne: *един'аесет*, *дван'аесет*, *петст'отини*, itd.; 2. jako dwa wyrazy prozodyczne: *тр'иста |ил'јади*; 3. jako dwa wyrazy prozodyczne, z których drugi zawiera spójnik: *дв'аесет и-дв'а*, *тр'иесет и-ш'ест* (liczebnik *сто* także może ulec proklitycyzacji, tj. stracić akcent: *сто дв'аесет и-с'едум*), *тр'иста |ил'јади* и *петст'отини и-ш'еесет и-тр'и*, obok form z akcentowanym spójnikiem *дваесет |и-два*, *триесет |и-шест*, *сто дв'аесет |и-седум*, *леден мили'он петст'отини |ил'јади и-дв'есте |недесет |и-осум*. Prawdziwe wyjątki to: *мили'он*, oraz *мили'јарда* i *били'јарда*.

bardzo długa' vs. *Ние не видовме снег зим'ава* 'Tej zimy nie widzieliśmy śniegu'. Podobnie *глед'ајќи, нос'ејќи, јад'ејќи, зборув'ајќи, чит'ајќи*⁴.

Kolejny wyjątek od proparoksytonezy stanowią niektóre przysłówki: *олк'унса, толк'унса, олк'уцка, толк'уцка, трош'инса*. Norma dopuszcza oboczne akcentowanie niektórych z nich, np. *м'алк'уцка/малк'уцка, т'олк'унса/толк'унса, т'олк'уцка/толк'уцка* (Конески 1999), ale w praktyce zwykle występują z akcentem na trzeciej sylabie od końca: *м'алкуцка, т'олкунса, т'олкуцка*. Zob. też *едв'ај/едвај, одв'ај/одвај*, i in.

Większość „wyjątków”⁵ stanowią jednak tzw. wyrazy obce. Można by tę grupę wyrażenń uznać za wyrazy niezaadaptowane lub zaadaptowane częściowo, gdyby nie to, że znaczna ich część utrwaliła się z paroksytonezą lub oksytonezą i jest ich dużo (30% słownictwa). Najstarsze zapożyczenia (bałkanizmy, greczyzmy, turczyzmy) zaadaptowały się w pełni pod względem akcentowym, np. *б'урек, ш'ише, и'ербет, б'аклава, б'алтија, бур'екчија, боз'аџија, м'усака, кебап'чилица, т'азе, к'ефлија, каба'етлија, касм'етлија, е'пископ, архи'епископ, к'иниса, ч'упе* i in.

Nie uległa pełnej adaptacji tzw. leksyka międzynarodowa (latynizmy, germanizmy, anglicyzmy itd.). Tak duża liczba wyrazów z „obcą” akcentuacją może wpłynąć na zmiany w systemie akcentowym i, jak się zdaje, akcent paroksytoniczny i oksytoniczny utrwalił się w standardzie języka macedońskiego⁶, por. np. wyrazy z paroksytonezą: *авант'ура, авантур'истка, автохитн'оза, а'генда, акт'ива, актив'истка, анализ'а, анк'ета, багат'ела, баз'ука, балер'ина, бан'ана, банкн'ота, бант'изам, бари'ера, барик'ада, блок'ада, бомбони'ера, брав'ура, бриг'ада, вал'ута, ван'ила, вариј'анта, вегетериј'анец, ветерин'арство, вирту'озен, либерал'изам, медиц'ина, мембр'ана, пурит'анство* i in. Wyrazy z oksytonezą: *абажур, абон'ент, авантур'ист, автобус, адвокат, адит'ив, адресант, адрес'ат, аероб'ик, аерокл'уб, аеропл'ан, аерост'ат, апет'ит, аранжер, астрол'ог, атент'ат, ацет'он, багер'ист, батал'јон, библиоф'ил, бигам'ист, бирокр'ат, бискв'ит, бонб'он (i бонб'она), будо'ар, булев'ар, вагаб'онт, вазел'ин, вариет'е, велосип'ед, ветерин'ар, виолин'ист,*

⁴ Diachronicznie rzecz ujmując, akcentowana była trzecia sylaba od końca, ale po desylabifikacji jednej z samogłosek w grupie samogłoskowej, akcent okazał się na penultymie (np. *глед'аеќи* > *глед'ајќи*, *нос'ееќи* > *нос'ејќи*, *јад'ееќи* > *јад'ејќи* и сл.). Aby sprawę zinterpretować synchronicznie, przyjmuje się dwumorowość samogłoski. Podobnie tłumaczona jest akcentuacja takich wyrażenń jak *зим'ава* (*zim'a+ova*), *лет'ово* (*let'o+ovo*). Interpretacja dwumorowa utrzymać się nie da. Jest to stadium przejściowe, utrwalone dzięki wprowadzeniu normy. W niektórych dialektach i w tych formach akcent przesunął się na antepenultimę.

⁵ Ze względu na ich liczebność trudno je zresztą traktować jako wyjątki.

⁶ Sprzyja temu: 1. Duża liczba zapożyczeń, 2. Fakt, że połowa macedońskiego terytorium ma akcent regulowany inaczej, 3. Innojęzyczne otoczenie – w greckim i albańskim akcent pada na jedną z trzech końcowych sylab wyrazu.

виртуоз, витрџаж, воал, волонтџер, литерџат, преседџан, пубертџет, радикџал, аванс, антрџе, депџо, клишџе, банкрџот, батџист, билџанс, билџард, брокџат, буржџуј, менџи, хормџон i wiele innych. Część z nich w mowie potocznej przyjmuje formę z paroksytonezą, co jest uważane za wymowę niestandardową. Charakterystyczną cechą tej leksyki jest brak przesunięcia akcentu na inny morfem w derywatach, np. *активџист – активџистка, ветеринџар – ветеринџарство, банкнџоти – банкнџотите, ванџила – ванџилата, вокатџивни – вокатџивниот, алармџира – алармџираше, акредитџира – акредитџиравме*. W ten sposób akcent często jest proparoksytoniczny, co oczywiście nie znaczy, że akcent jest regulowany przez fonetyczną regułę akcentowania trzeciej sylaby od końca; to znaczy raczej, że w tej grupie leksemów akcent związany jest z określonym morfemem, nie sylabą. Świadczą o tym także inne przykłady, w których miejsce akcentu nie podlega modyfikacji w związku z przyłączaniem kolejnych morfemów. Na przykład, w wyrazach obcych z proparoksytonezą po przyłączeniu dodatkowych morfemów oczekivalibyśmy cofnięcia akcentu – tymczasem akcent pozostaje na czwartej sylabie, np. *идентификџацијата, инвестџиторите, инвестџициите, инститџуциите, информџатичката, испарџувањата, истџоријата, клџаницата, клџиматските, комџисијата, комџанијата, комџаниите, комуникџацијата, констатџациите*. Norma nie akceptuje tych form, są jednak powszechne. Czasem mówi się tu o akcencie pobocznym – upatruje się go zwykle na ostatniej sylabie przed rodzajnikiem, co nie pozwala zinterpretować go w żaden sposób systemowo. Problem wymaga weryfikacji. Przyjmujemy, że poboczne wzmocnienia wynikają z długości tych wyrażen i są potrzebne do zapewnienia rytmicznej oprawy tekstu. Jest to zjawisko naturalne i dotyczy wszystkich długich leksemów.

Akcentuacja wyrazów obcych złożonych oraz wyrazów zawierających tzw. prefiksoidy zależy od długości wyrazów i od tempa realizacji. Najczęściej akcentowana jest druga część złożenia, np. *автостџон, аеродџром, видеосџот, видеофџилм, видеофџон, видеоматеријал, микроорганџизам, радиотџехника* obok *вџидеосџот, вџидеоматеријал, рџадиотџехника, вџидеопроџекција, џелектродистрџибуција, пџалеославџистика, хџомолитогџрафија* itd.

Ta ogromna liczba zapożyczeń pozwala zakwestionować przyjętą przez normę macedońską zasadę akcentowania. Leksyka rodzima także jest pod tym względem dwuznaczna. Zasada akcentowania trzeciej sylaby od końca najlepiej realizuje się w zestrojach akcentowych (tzw. *акџентски џелости*), ale też nie we wszystkich rodzajach połączeń.

Oprócz inwentarza klityk danego słownikiem, w szybszej wymowie także krótkie wyrazy funkcyjne, zasadniczo samodzielne akcentowo, mogą tracić akcent i łączyć się z kolejnym wyrazem w jednostkę akcentową. Taka sytuacja dotyczy głównie spójników (stąd niektórzy badacze zaliczają większość spójników do

proklityk). Moje własne badania rytmu⁷ skłoniły mnie do uznania spójników za wyrażenia ortotoniczne (akcentogenne), chociaż, ze względu na swoją krótkość, w realizacji przeważnie tracą akcent, w wolnym tempie wymowy są mimo to przeważnie akcentowane. Charakterystyczne jest jednak to, że obecność spójników w grupie składniowej nie powoduje przenoszenia akcentu.

Klityki, których obecność wpływa na przesunięcia miejsca akcentu w zestrojach akcentowych, to głównie krótkie formy zaimków osobowych i krótkie formy czasowników pomocniczych.

Przyjmujemy, że w reprezentacji fonologicznej wyraz prozodyczny jest dwustronnie wyposażony w junkturę, klityka ma junkturę tylko z jednej strony. Proklityka ma junkturę ze strony prawej (np. /#go/ w /#go#zemam#/), a enklityka z lewej (np. /go#/ w /#zemi#go#/).

Dystrybucja prymarnych klityk (tj. wyrazów atonicznych według słownika) jest ściśle określona. Rodzajniki występują zawsze w enklizie pierwszego wyrazu grupy imiennej, np. *човекот – високиот човек*. W enklizie występują także klityki zaimkowe w trybie rozkazującym: *донесу-ми-ги, зем'ете-го*. W pozostałych rodzajach zdań krótkie formy zaimków i czasowników pomocniczych występują w proklizie, co znaczy, że mogą one rozpoczynać zdanie⁸.

Według tzw. klasycznej normy (akcent na trzeciej sylabie od końca) obecność proklityk w zestroju akcentowym powinna wpływać na zmiany miejsca akcentu, a więc, np. *сум-му-го-кажал т'оа, сте-му-го-рекле т'оа н'а-време, донесу-ми-ги, зем'ете-го, земет'е-му-го* ale w praktyce Macedończycy stawiają tu akcent na części akcentogennej zestroju: *сум-му-го-к'ажал т'оа, сте-му-го-р'екле т'оа н'а-време*. Jedynie w wyrażeniach z negacją regularnie utrzymuje się proparoksytoneza, np. *н'е-добив, не-го-видов, не-го-добив, не-му-го-зде, не-си-го-читал, не-сум-го-видел, не-би-јадел, але не-му-дал, а не н'е-му-дал*.

Jest kwestią dyskusyjną, czy przedrostki należy traktować jako proklityki. Niewątpliwie szew morfologiczny po przedrostku jest istotny dla realizacji fonetycznej wyrażenia (postulujemy tu junkturę). Przyłączenie przedrostka modyfikuje miejsce akcentu w wyrazie zgodnie z regułą określoną dla wyrazów akcentogennych, np. *н'ојасен, н'одобро, н'ајјасен, н'ајдобро, попп'ијатно, најх'еројски, најзим'орлива, н'ајтазе*. To samo dotyczy wyrażen z rodzajnikiem i z zaimkiem osobowym w funkcji posesywnej, np. *брат'учед-му, брату'четка-им, ж'ената* ale *жен'ата-му*. Ewidentnie istotny jest tu fakt, że związek tych klityk z wyrazem akcentogennym jest ściślejszy niż klityk względnie ruchomych, których obecność

⁷ W trakcie pracy nad projektem 2017/25/B/HS2/00760.

⁸ Tak jak we wszystkich klasycznych językach bałkańskich i w śródziemnomorskich językach romańskich, ale inaczej niż w pozostałych językach słowiańskich (wyjąwszy pewne wyrażenia w bułgarskim, jak np. formy czasu przeszłego).

nie wpływa już na przesunięcia akcentu. Natomiast przedrostki i rodzajniki stanowią pod tym względem integralną część wyrazu.

Drugi rodzaj wyrazów prozodycznych zawierających wewnętrzne junktury to tzw. *акцентски целости*, bardzo charakterystyczne dla języka macedońskiego⁹. Są to wyrazy derywowane od dwóch akcentogennych leksemów. Różnią się od wyrazów złożonych tym, że pod względem morfologicznym stanowią połączenie odrębnych jednostek. Od realizacji krótkich fraz nominalnych z doraźną redukcją jednego z akcentów różnią się tym, że akcent przemieszcza się w nich na trzecią sylabę od końca¹⁰. Stanowią one specyfikę języka macedońskiego, np. *кисел¹а-вода*, *кисел¹о-млеко*, *трет¹а-вечер*, *прав¹-шекер*, *син¹-камен*, *црвен¹а-пипер*, *сек¹ој-ден*. Ten typ akcentowania także nie jest już powszechny, częściej już takie wyrażenia wymawiane są jak połączenie dwu wyrazów prozodycznych, a więc np. *кисело-мл¹еко* albo *кисело-мл¹еко*.

O dystrybucji akcentu macedońskiego pisano wielokrotnie, por. Кеписки 1946, Конески 1952, Бојковска, Ѓуркова, Пандев, Цветковски 2003, Савицка, Спасов 1997, Лаброска 2007, 2009, 2012. Duży rozrzut czasowy tych badań pozwala prześledzić zmiany, jakie dokonały się w macedońskiej akcentuacji na przestrzeni ostatnich sześćdziesięciu lat. Można je uogólnić następująco:

1. zwiększyła się liczba wyrazów obcych, których akcentuacja uległa adaptacji¹¹,
2. wycofują się zestroje akcentowe typu *кисел¹а-вода*,
3. całkowicie ustało przenoszenie akcentu na przyimki,
4. ustają też przenoszenia akcentu w wyrażeniach zawierających klityki,
5. przenoszenie akcentu w wyrażeniach z enklitykami nie występuje już w ogóle w wymowie standardowej.

Uogólniając jeszcze bardziej, powiemy, że zwiększa się zakres proparoksytonezy w wyrazach prozodycznych, które nie zawierają wewnątrz junktury, a w wyrazach z wewnętrzną junkturą ustają przenoszenia akcentu. Wyrazy złożone bez interfiks, jak i tzw. *акцентски целости* mogą być wymawiane jako grupy dwu wyrazów prozodycznych.

⁹ To cecha charakterystyczna dialektów zachodnich.

¹⁰ Zazwyczaj w takich wypadkach, np. w krótkiej grupie nominalnej, jeden akcent się redukuje, ale miejsce drugiego akcentu nie ulega zmianie.

¹¹ Rejestruje się wiele dowodów procesu adaptacyjnego w postaci dubletów, np. *бар¹окен* i *бур¹лескен* (formy zalecane przez normę) faktycznie wymawiane są: *б¹арокен* i *б¹урлескен*. Podobnie *биф¹е* > *б¹ифе*, *ватер¹оло* > *в¹атероло* i wiele innych. Wprawdzie najnowszy opis normy (Правонис 2017: 32) wylicza jeszcze wiele zapożyczeń z oryginalnym akcentem i jako poprawną wymowę wskazuje oboczne realizacje akcentowe, jednak w praktyce realizowane są już regularnie z akcentem na trzeciej sylabie od końca, np. *ле¹кран*, *м¹икрофон*, *н¹ервоза*, *п¹ортрет*, *п¹езерва*, *ре¹форма*, *се¹местар*, *ста¹дион*, *т¹елефон*, *фра¹гмент*, *ш¹ампон*. Większość tych wyrażen utrzymała się już z akcentem proparoksytonicznym (w dwusylabowcach paroksytonicznym).

W 2017 roku na potrzeby tej pracy powtórzono sondażowo badanie akcentu w wybranych najważniejszych konstrukcjach zawierających klityki. Sporządzono niewielką listę zdań z interesującymi nas konstrukcjami. O ich przeczytanie poproszono 6 osób, w wieku 30–45 lat, mieszkających w Skopje, z wykształceniem wyższym, niewykazujących w wymowie cech dialektalnych.

Wyniki ostatniego sondażu są następujące:

- Akcent się nie przeniósł ani razu na przyimek, np. *без пладо¹ст, во В¹елес, на з¹о¹сти, по д¹рво, при д¹рце*, itd. Pojedynczy przypadek akcentowania przyimka odnotowano natomiast w innym badaniu (badanie izochronizmu) – wystąpiło ono w bardzo szybkim tempie realizacji tekstu – był to refleks wzmocnienia początku długiego zdania (przyimek stał na początku zdania). Według normy (Правопис 2017) przyimek może być fakultatywnie akcentowany. W naszych zdaniach przyimki nie były akcentowane nawet w użyciach przysłówkowych (według Правопис 2017 w takich wyrażeniach jak *во в¹ода, до н¹ебо* przenoszenie akcentu na przyimek jest obowiązkowe). Przenoszenie utrzymuje się tylko w wyrażeniach z zaimkami osobowymi, jak *без нас, до мене*.
- Spójniki nigdy nie przejmują akcentu (według Правопис 2017 w połączeniach z wyrazem pełnoznacznym przenoszenie akcentu jest obowiązkowe, np. *и¹ ја, н¹и таму*).
- W jednej konstrukcji wystąpił prefiksoid: *псевдокл¹асичен*. W wolniejszym tempie dwie osoby zaakcentowały dodatkowo tę część, przekształcając wyrażenie w dwa wyrazy prozodyczne: *п¹севдокл¹асичен*. Takie realizacje potwierdziło też badanie izochronizmu.
- Wyrazy zawierające przedrostki są akcentowane różnie, większość nosi akcent na trzeciej sylabie od końca, np. *оста¹вај, з¹анесе, з¹ампзнат, пр¹екона, пр¹екрасен, запл¹енасти*, ale *на¹о¹а*. Inaczej akcentowane są czasowniki z sufiksem *-ira*: *кон¹ира* i *прекон¹ира, запрезент¹ира*, itd. (czasowniki z tym sufiksem należą do grupy wyrazów, w których akcent nie przesuwają się w formach pochodnych, zob. wyżej).
- 6 zdań zawierało *e*¹² 'jest'. Akcent ani razu się nie przeniósł na czasownik, np. *сно¹ртом е зд¹рав, денес е н¹ашата пр¹ва в¹ечер...*, ale w jednym wypadku, przy wolnym tempie wymowy, *e* otrzymało samodzielny akcent: *сно¹ртом¹ е зд¹рав*.
- *ке* oraz pozostałe proklityki czasownikowe (pojedyncze przykłady) raczej już nie przejmują akcentu, chociaż w dłuższym bloku klityk jedna osoba zaakcentowała dodatkowo proklitykę np. ... *к¹е сте му ја д¹але*, obok regularnego *ке сте му ја д¹але*. (Według normy (Правопис 2017: 36) w niektórych

¹² Tej formy nie traktujemy jako klityki. Traci swój akcent z powodu krótkości (jak spójniki), ale nie powoduje to ruchów akcentowych.

- wyrażeniach akcent przenosi się obligatoryjnie na klityki czasownikowe, np. *кај к'е оди, кој к'е оди*).
- 4 zdania zawierały wyrazy prozodyczne z proklityką *се* – również i w tych konstrukcjach akcent się nie przeniósł ani razu, np. *се на'о'о'а, се ј'а'ви*.
 - 8 zdań zawierało konstrukcje czasownikowe z proklityką *не*. Najczęściej stosowano zasadę akcentowania trzeciej sylaby od końca, np. *н'е ја'дам, н'е г'ледај, не љ'оставај, не ост'авајте, н'е дој'де, не ост'авај ја*. W tych konstrukcjach zdarzały się wahania, np. *не з'емај го* obok *не го з'емај*.
 - 18 zdań zawierało krótkie formy zaimków osobowych. W tych konstrukcjach akcent rzadko już się przenosił: *го д'адов, го с'акам, му р'ече, ми н'адна, им д'але, го з'ел*, itd. Akcentuacja typu *не з'о сакам* wydaje się już nieaktualna, przez wszystkich respondentów uważana była za hiperpoprawną, ale jednak *з'о уби* wymawiano zawsze z akcentem na proklityce. W wyrażeniach zawierających kilka klityk najczęściej akcentuacja zależała od ilości sylab. Jeżeli wyrażenie składało się z co najmniej 5 sylab, to zwykle grupa dzielona była na 2 wyrazy prozodyczne i dwie sylaby były wyróżnione: grupa klityki i wyraz akcentogenny, np. *н'е му ја љ'оставај, н'е му ја ост'авајте, н'е му го д'адов, н'е сум з'ел*, ale *не ја в'идел* obok *н'е ја видел* (ale nie *н'е ја видел*), *не му р'ече* (4 sylaby). Nie jest to jednak reguła bezwyjątkowa, np. *ке сте му ја д'але, т'и си ми с'екогаи*. Najwyraźniej decyzja o akcentuacji zależy od tego, czy w skład grupy klityk wchodzi *не*, które ściąga na siebie dodatkowy akcent w przypadku wystąpienia też innych klityk (większej liczby sylab). Konstrukcje niezawierające *не* wymawiane są jako jeden wyraz prozodyczny.
 - Enklityki, które w tekście występują rzadko, jak się zdaje, raczej nie modyfikują już miejsca akcentu zestroju akcentowego, por. *леве ти ја, леве го, камо ти го*, ale *камо м'и ти го*. Konstrukcje w trybie rozkazującym typu *не остав'ај му ја, не ост'авај му* nie były już przez respondentów uważane za poprawne (według Правопис 2017 przenoszenie akcentu jest tu obowiązkowe).
 - Enklityczne rodzajniki modyfikują miejsce akcentu w wyrazach rodzimych akcentowanych na trzeciej sylabie od końca: *впечат'атоци – впечат'а'оците*. Wyrazy akcentowane inaczej niż na trzeciej sylabie od końca nie zmieniają akcentu w formie określonej: *нукле'арно – нукле'арното, позит'ивни – позит'ивните, колект'ив – колект'ивот*.
 - Wyrazy złożone były akcentowane zgodnie z regułą akcentowania trzeciej sylaby od końca: *в'елигден, злов'есница, шест'окрила*. Jednakże reguła trzeciej sylaby od końca występuje głównie w utrwalonych, często używanych formach i w wyrażeniach zaczerpniętych z twórczości ludowej. Współcześnie wyrazy złożone są akcentowane różnie, por. *црвеноарм'ееи, црвенок'ожеи, црвенок'ос* (akcentuacja jak w grupie imiennej, w której pierwszy akcent, na

wyrazie określającym redukuje się), *црвен'оперка*, *црн'озорец* (akcentuacja, jak w wyrazach akcentogennych niezłożonych). Ten ostatni typ akcentowania jest coraz rzadszy.

- W krótkich grupach imiennych, w normalnym tempie wymowy, każdy człon jest akcentowany, np. *н'ова влада или ст'ара влада*. W szybkim tempie wymowy jeden z akcentów może ulec redukcji, ale zwykle będzie to akcent drugiego członu, np. *н'ова влада или ст'ара влада*, ale już nie tak, jak w „klasycznych” przykładach typu *кисел'а вода*.
- Krótkie spójniki, jedno i dwusylabowe (pojedyncze przykłady), wymawiano jako proklityki. Nie modyfikowały one jednak miejsca akcentu w zestroju akcentowym, np. *да се ј'ави*, ale w bogatszym ciągu klityk, w wolniejszej realizacji, mogą otrzymać akcent, zwłaszcza spójniki więcej sylabowe, *н'ова влада 'или ст'ара влада*, ...*дека ќе те му ја д'але*... obok regularnego *дека ќе те му ја д'але*...

Generalnie obserwujemy ustanie zasady akcentowania określonej sylaby w zestroju akcentowym zawierającym klityki. Najczęściej zachowane zostaje miejsce akcentu wyrazu akcentogennego. Zatem akcent macedoński uznajemy w dalszym ciągu za określony na płaszczyźnie fonetycznej, ale określany jest na wyrazach akcentogennych, a nie na wyrazach prozodycznych (w skład których mogą wchodzić klityki) – w większości wyrazów jest to akcent proparoksytoniczny lub paroksytonioczny (też w klitycznych wyrażeniach akcent przenosi się na trzecią albo na drugą sylabę od końca). Chociaż liczba wyrazów z akcentem oksytonicznym wcale nie jest marginalna i trudno traktować je jako wyjątki. Taki sam rozwój przeszła akcentuacja w języku polskim, gdzie przeniesienia na proklitykę zachowały się już tylko w nielicznych utrwalonych wyrażeniach (np. w wyrażeniach przyimkowych w funkcji przysłówkowej: *н'а дно*, *н'а г'лос* – obok *на дн'о*, *на г'лос*). Zmianom tradycyjnej reguły akcentowania trzeciej sylaby od końca w wyrazach prozodycznych sprzyja fakt, że niemal połowa macedońskiego obszaru dialektalnego ma inny akcent – regulowany głównie w płaszczyźnie morfologicznej, a więc na określonych morfemach, nie sylabach. Nawet akcentuacja pewnych utartych wyrażen złożonych, głównie o funkcji przysłówkowej, zmieniła się tak, że każdy człon wyrażenia został zrekonstruowany jako samodzielny, np. *плака за плака*, a nie *раказ'арака*, *з'оре долу*, *лоткрај н'акрај* obok *од кр'ај*, *на кр'ај* itp., itd. Rekonstruuje się też akcent w członach wyrazów złożonych, a także w grupach nominalnych, a więc nie *црв'енокос*, ale *црвенoк'ос*, nie *кисел'о млеко* czy *нрв'а вечер*, ale już tylko *к'исело млеко* i *н'рва вечер*. Przenoszenie akcentu najczęściej zachodzi jeszcze wtedy, kiedy w skład wyrażenia wchodzi krótkie formy zaimków osobowych – są to już jedyne proklityki, które jeszcze często przejmują akcent (*не му ј'а даде*, *не му з'о зел*, *не з'о зел* obok *не го зел*). Z drugiej strony fakt, że inna część obszaru dialektalnego przestrzega tradycyjnej akcentuacji – spowalnia zmiany reguł akcentuacji.

Ewidentnie ostatnie wydanie preskryptywnej normy (Правопис 2017) nie rejestruje faktycznej wymowy kulturalnych środowisk Macedończyków; zalecane jest przestrzeganie tradycyjnych zasad opisanych przez Koneskiego w 1952 roku (Koneski 1952: 139 pas), a zmiany akceptowane są bardzo ostrożnie. Ewidentnie nadrzędna zasada akcentowania w dalszym ciągu pozostaje fonetyczna; ingerencje z płaszczyzny morfologicznej są sprawą naturalną.

Szczególny przypadek stanowi akcentuacja pewnych typów literowców, w których akcent regularnie pada na ostatnia sylabę. Mowa tu zwłaszcza o takich abrewiaturach, które składają się ze spółgłosek. Są one z reguły akcentowane na ostatniej sylabie, np. *СНР* (*Секретариат за надворешни работи*) [s^on^or^o], *СФРЈ* (*Социјалистичка Федеративна Република Југославија*) [s^of^or^oj^o], *ССМ* (*Сојуз на синдикатите на Македонија*) [s^os^om^o], a także *ВМРО* (*Внатрешна македонска револуционерна организација*) [v^om^or^oo]. Ponieważ ich wymowa przypomina skandowanie, lepsza byłaby interpretacja frazowa, tzn. takie wyrażenie traktowane byłoby jako fraza zanurzona w innej frazie. Przyjmuję więc, że każda sylaba jest akcentowana (stanowi odrębny wyraz prozodyczny). Jeśli tak, to wyróżnienie ostatniej sylaby jest naturalne, ponieważ ostatnia głoska jest tu nośnikiem akcentu frazowego a nie wyrazowego. Akcent frazowy we frazach nienacechowanych regularnie pada na ostatni takt (wyraz). Zresztą poszczególne spółgłoski są w literowcach odrębnie wymawiane – po każdym takim członie występuje wyraźna niefonologiczna samogłoska (o charakterystyce fonetycznej między [ε] i [i], którą oznaczyłam umownie jako [ə]).

Typ akcentu jest cechą wyraźnie różnicującą standard macedoński od standardu języków słowiańskich, z którymi sąsiaduje. W formach standardowych akcent macedoński regulowany jest z płaszczyzny fonetycznej (określany na sylabie), w serbskim i bułgarskim – z płaszczyzny morfologicznej (określany na morfemie). Serbski akcent od bułgarskiego różni nie tylko fizyczny korelat akcentu, ale także szereg ograniczeń dystrybucyjnych, które pochodzą z płaszczyzny fonetycznej (brak akcentu rosnącego na ostatniej sylabie, w tym w jednosylabowcach, coraz mniej aktywne przenoszenia akcentu na proklityki oraz w złożeniach). Tak jest w językach literackich. Natomiast zarówno dialekty serbskie, jak i macedońskie, są pod tym względem dość zróżnicowane. Obszar Bułgarii jest nieco mniej zróżnicowany.

Dialekty macedońskie z grubsza możemy podzielić na takie, w których miejsce akcentu określamy na morfemach (część wschodnia) i takie, w których miejsce akcentu określamy na sylabie liczonej od końca wyrazu. Żaden z tych typów nie jest czysty¹³.

¹³ Opis akcentuacji dialektalnej przeprowadzono w ramach innego grantu DEC-2013/08/M/HS2/00438. Rezultaty opublikowane w Цихнерска, Савицка (2018). Tam też zob. źródła i literatura przedmiotu.

W większości dialektów z akcentem „morfologicznym” mamy silnie zaznaczoną tendencję do stabilizacji miejsca akcentu w paradygmatach fleksji nominalnej. We fleksji werbalnej w dalszym ciągu akcent jest ruchomy, zapewne z tego względu, że miejsce akcentu pełni tu funkcje dystynktywne, np. [v^likaχ], [vik^la], [vik^laa] – aoryst vs. [vik^laχ] [v^lika], [v^likaa] – imperfectum, natomiast we fleksji nominalnej często jest konsekwentnie stabilny, np. [čov^lek], [čov^leko], [čov^leci], [čov^lecite] (wieś Radoviš). Dodatkowo wyróżnia się tu znaczny obszar z restrykcją akcentowania ostatniej sylaby otwartej, obejmujący pasmo środkowej Macedonii Egejskiej i sąsiadujące z nim wsie w Macedonii Wardarskiej. Jednak w każdej z tych gwar występuje szereg odstępstw od tej zasady, które dotyczą przede wszystkim akcentuacji form werbalnych, głównie aorystu i wyrazów obcych, np. [vik^la], [dojd^le], [dušem^le], [žad^le] (Radoviš). Ponadto dialekty serskie i dramskie wyróżniają się na tyle silnym akcentem pobocznym, że badacze uznali za potrzebne uwzględnić ten fakt w opisie. Na tym obszarze podwójna akcentuacja jest regularna w wyrazach cztero- i więcej sylabowych, np. [g^lošni^licà], [k^lòrkàr^lackà] (Negovan), [gr^ladòv^letò], [fl^lastuv^lica] (Plevna), [b^livol^licà], [losen^lovi], [z^lemi s^li gò] (Elešnica). Poboczny akcent zdarza się też w innych dialektach macedońskich, ale jest rzadki i ograniczony do wybranych kategorii morfologicznych, najczęściej prefiksów stopniowania przymiotników i morfemu *ne-*, np. [n^lesul^leno], [p^lopij^lan] (Embore), [p^lovis^lok], [n^lajgol^lem], [n^leves^leuj] (Šlegovo).

Dialekty z akcentem „fonetycznym” obejmują dwie trzecie obszaru Republiki Macedonii – część zachodnią oraz zachodnią część Macedonii Egejskiej. Dzielimy je na te z przewagą proparoksytonezy i takie, w których przeważa paroksytoneza. Proparoksytoneza faktycznie obejmuje proparoksytonezę i paroksytonezę. Dialektolodzy macedońscy definiują akcent wyrazów z paroksytoneżą jako wyróżnienie trzeciej mory od końca. Mogłoby to ewentualnie mieć uzasadnienie tylko w wypadku wystąpienia długiej samogłoski w jednej z dwu ostatnich sylab, np. [g^loto:] < [gotovo] (Vrutok), [pos^lleja:], [prog^lo:ri] (Peštani), ale w znacznej części gwar jest to odniesienie jedynie historyczne, ponieważ bardzo często paroksytoneza występuje w wyrazach, w których dwie ostatnie sylaby (samogłoski) są krótkie. W dialektach, w których akcent jest zasadniczo proparoksytoniczny, penultima występuje głównie w tych wyrazach, gdzie zmiany fonetyczne doprowadziły do redukcji jednej z trzech końcowych sylab. Najczęściej jest to zanik interwokaliczej spółgłoski i zmiany w powstałej w ten sposób grupie samogłoskowej (ściągnięcia w jedną samogłoskę lub dyftongizacji grupy), np. [trud^lojna] < [trudovina], [let^lovo] < [letoovo], obok [l^letovo], [bogor^lojca] < [bogorodica]. Pod tym względem wyróżnia się sam północno-zachodni skrawek Macedonii, gdzie zasada akcentowania antepenultimy wydaje się bardziej konsekwentna, także w wypadku redukcji sylaby na skutek ściągnięcia samogłosek lub desylabifikacji

jednej z samogłosek w grupie, np. [sledej^ki], [l^lastojca], [svlekrva] i [svekl^rvata] (Tearce), [n^la zemna], [l^od noga], [z^limava] obok [zim^lava], [l^ot kamen] obok [ot k^lamen] (Mlike), [r^logojte], [b^logatjot] (Mala Prespa).

W kwestii przenoszenia akcentu w zestrojach akcentowych nie ma jednolitości nawet w ramach jednej gwary.

Akcent paroksytoniczny występuje zasadniczo już poza granicami Republiki Macedonii. Konsekwentną paroksytonezę mamy tylko we wsiach macedońskich wokół Korczy w Albanii. Ale w pozostałych wsiach macedońskich w Albanii (rejon Golobrda, Prespy i albańskiej Gory) występuje konsekwentna proparoksytoneza, stosowana także w zestrojach akcentowych.

W zachodniej części Macedonii Egejskiej (plus niewielki skrawek w południowo-centralnej Macedonii, blisko granicy z Grecją) występuje wprawdzie jeszcze akcent swobodny, ale z silną tendencją do stabilizacji na przedostatniej sylabie, np. [g^lo^lup], [gu^lombi], [č^lovek], [č^loveci] (Nestram). Jest to więc mieszany typ akcentu, fonetyczno-morfologiczny. Nieregularnie występują w tej grupie przenoszenia akcentu w zestrojach akcentowych, a także zjawisko ściągnięcia na siebie akcentu przez niektóre morfemy (głównie sufiksy)¹⁴, np. [mačar^lok], [guvend^lar] czy stabilizacji akcentu przy określonej budowie morfologicznej, jak na przykład występowanie antepenultymy w wyrazach zawierających sufiks -ov – [loč^lovo], [d^lambuva] (Nestram). Słabsze tendencje do stabilizacji występują także dalej na wschodzie Macedonii Egejskiej, o czym świadczą choćby zróżnicowane opinie na ten temat.

W literaturze przedmiotu wspomina się również o akcencie inicjalnym, który jakoby miał występować we wsi Gorna Korešča (kosturskie) oraz we wsiach z regionu Dolnej Prespy (Шклифов 1973). Również Widoeski (1995) wymienia akcent inicjalny występujący w gwarach wokół Małej Prespy, co może mieć związek z tzw. akcentem kolumnowym obecnym w dialektach greckich wokół Kosturu.

Uogólnienie Božidara Widoeskiego (1995) doskonale obrazuje sytuację – stopniowe przejście od wschodniego, archaicznego do zachodniego typu akcentuacji: od akcentu regulowanego morfologicznie, ruchomego, poprzez stopniowe etapy stabilizacji na określonym morfemie paradygmatu (akcent o ograniczonej swobodzie i niepełnej morfologicznej stabilizacji), następnie akcent zasadniczo paradygmatyczny z pewnymi restrykcjami regulowanymi fonetycznie i wreszcie ku zachodniemu akcentowi w pełni zależnemu od płaszczyzny fonetycznej. W tej ostatniej grupie wyróżnił Widoeski gwary z antepenultimą (mniej lub bardziej jednolitą – część zachodnia), penultimą (tylko wokół Korczy) i akcentem inicjalnym (okolice Małej Prespy).

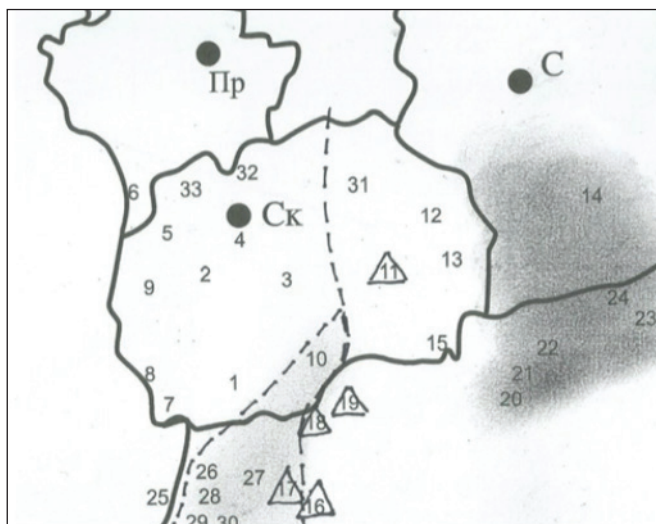
¹⁴ Co jest typowe dla języka albańskiego.

Każdy z rodzajów akcentowania w dialektach macedońskich nawiązuje do sąsiednich terenów. Akcent regulowany morfologicznie obejmuje część wschodnią i łączy się z terytorium Bułgarii o takim samym typie akcentu.

Dialektologia bułgarska dzieli dialekty na te z nowszą akcentuacją (akcent przesunięty – są to dialekty bałkańskie (tj. wokół masywu Bałkan) oraz dialekty z bardziej archaiczną akcentuacją – pozostałe. Jedynie część dialektów rupskich wyróżnia się podwójną akcentuacją (Стойков 2002: 224). Jest to z pewnością to samo zjawisko, które dialektologia macedońska określa jako silny akcent poboczny, zwłaszcza że tereny te bezpośrednio sąsiadują ze sobą.

Wyrażna granica typologiczna występuje natomiast między północno-zachodnią częścią Macedonii (z antepenultimą) i akcentuacją serbską. Żaden z dialektów serbskich nie ma akcentu ustabilizowanego na konkretnej sylabie. Jedyna paralela z macedońskim mogłaby ewentualnie dotyczyć tych dialektów serbskich, w których nie występuje politonia, a więc sąsiadujących bezpośrednio z macedońskimi dialektów prizrensko-tymockich, i także w pewnej części kosowsko-resawskich (na Kosowie). Wprawdzie w wypadku tych ostatnich tradycyjnie mówi się o dwóch akcentach, jednak oba są tzw. opadające, a różnica w gruncie rzeczy dotyczy długości samogłoski, a nie jakości akcentu.

Mapa 1. Rodzaje akcentu wyrazowego.

Na lewo od linii przerywanej – obszar z akcentem stabilizowanym, na prawo – obszar z akcentem swobodnym. Na wyodrębnionym trójkącie u dołu mapy akcent jest swobodny, ale z wyraźną tendencją do stabilizacji na penultimie. Trójkątami oznaczono gwary, w których nie akcentuje się sylab wygłosowych. Obszar zacerniony wyznacza gwary macedońskie i bułgarskie z podwójną akcentuacją (za Цихнерска, Савицка 2018).

Zasady greckiej (a także albańskiej) akcentuacji wyrazowej zapewne mogły przyczynić się do stabilizacji akcentu w języku macedońskim. Zarówno w greckim, jak i w albańskim akcent wyrazowy także pasuje się na jednej z trzech ostatnich sylab, chociaż reguły wyboru sylaby akcentowanej są różne. W żadnym z tych dwóch języków nie można jednoznacznie określić płaszczyzny, na której ten wybór się dokonuje. W większości dialektów macedońskich (zachód i centrum) jest to płaszczyzna fonetyczna, ale na ogół jest od tej zasady szereg wyjątków, najczęściej dotyczących zasady przenoszenia akcentu w związku z przyłączaniem klityk. Jest to skutek wahań systemu związanych z określeniem jednostki akcentowej: wyraz prozodyczny czy leksem. Na wschodzie wybór miejsca akcentu związany jest ze strukturą morfologiczną wyrazu, ale i tu występują sytuacje, kiedy ingeruje płaszczyzna fonetyczna (dotyczy to w szczególności ograniczeń akcentowania pewnych sylab).

W albańskim najczęściej akcent pada na ostatnią sylabę tematu słowotwórczego, jednak i tu istnieje szereg odstępstw – najczęściej związane są one z faktem, iż sporo sufiksów słowotwórczych ściąga na siebie akcent. W paradygmatach fleksyjnych akcent jest na ogół ustabilizowany. W dialektach gegijskich (z którymi głównie graniczy macedoński) często występuje akcent paroksytoniczny, tam gdzie dialekty południowe, toskańskie, mają oksytonezę (dotyczy to zwłaszcza wyrazów zapożyczonych z języka tureckiego).

W greckim także akcent związany jest z określonym morfemem, ale występuje tu szereg ograniczeń związanych z faktem, że akcentowana może być tylko jedna z ostatnich trzech sylab wyrazu, między innymi ten fakt wpływa na utrzymywanie się ruchomości akcentu w paradygmacie (np. *ο άγγελος* ‘anioł’, *του άγγελου*), mimo wyraźnych tendencji do stabilizacji – na przykład w odmianie czasownikowej akcent dąży do stabilizacji na trzeciej sylabie (nie morfemie) od końca. Zmiany miejsca akcentu wywołane są nie tylko przyłączaniem końcówek fleksyjnych, ale także morfemów klitycznych. Jeśli wyraz wzbogaca się w ten sposób o ilość sylab i zwłaszcza, gdy akcent główny pada na ostatnią sylabę, często wykształca się dodatkowy akcent inicjalny – w tradycji językoznawczej greckiej nazywany akcentem kolumnowym. Wyrazy mogą zatem zawierać dwie sylaby wyróżnione, ale najczęściej bywa tak, że akcent główny zanika, a pozostaje tylko akcent sekundarny (kolumnowy), który charakteryzuje całe paradygmaty. Oba akcenty utrzymują się rzadko. Podwójna macedońska akcentacja we wschodnich dialektach Macedonii Egejskiej i w dialektach bułgarskich ma zapewne związek z podobną sytuacją w dialektach greckich, zwłaszcza że akcent kolumnowy jest cechą charakterystyczną dialektów greckich Macedonii Egejskiej. Jest to akcent inicjalny, jaki rozwinął się jako reakcja na zbyt długie stopy (odległość między sylabami wyróżnionymi), a więc w wyrazach dłuższych niż trzysylabowe, zwykle z akcentem paroksytonicznym (np. [lexas|ami]

‘zgubiliśmy’)¹⁵. Dalszy rozwój takich wyrazów był trojaki: 1. Zachowały się oba akcenty, 2. Zachował się akcent pierwotny (ruchomy), 3. Zachował się akcent inicjalny. Według Ch. Tzitzilisa i M. Margariti-Ronga¹⁶ akcent kolumnowy (tj. zachowanie obu akcentów) zasadniczo jest charakterystyczny dla prawie całej Macedonii Egejskiej, choć pozostałe rozwiązania także się zdarzają. Pozytywnie potwierdzony jest dla regionu Kosturu (na podstawie udostępnionego fragmentu pracy G. Papanastasiou i E. Papadamou na temat dialektów Kastorii¹⁷). Podobny efekt wywołuje w większości dialektów greckich przyłączanie enklityki – mianowicie, jeżeli wyraz akcentogenny ma akcent proparoksytoniczny, po przyłączeniu klitycznej formy zaimka osobowego otrzymuje dodatkowy akcent na sylabie ostatniej, np. σκοτωσε τον ‘zabij go’, το αλογο μου ‘mój koń’ wymawiane są zwykle [sklotos^leton], [t^laloy^lomu].

Podobny podwójny akcent wyrazowy został stwierdzony także w części dialektów macedońskich w Macedonii Egejskiej (zob. wyżej). Taki silny poboczny akcent odnotowano w dialektach macedońskich regionu Dramska i Serska. Podwójna akcentuacja jest regularna w wyrazach cztero- i więcej sylabowych, np. [g^ləsiⁿlicà], [k^lər^kar^lackà] (Negovan). W Bansko podwójna akcentuacja jest dość częsta także w wyrazach trój sylabowych (np. [kl^laden^lec], [k^lazvm^le]), ale najczęściej podwójne akcentowanie ma miejsce w wyrażeniach zawierających klityki (np. [pr^laznu^lalo sle e])¹⁸.

Podwójny akcent występuje na dużym obszarze południowo-zachodniej Bułgarii, w zachodnich dialektach rupskich (niektórych rodopskich) i w całej Macedonii Piryńskiej. W *Български диалектен атлас* (2001) zagadnieniu temu poświęcono trzy mapy: A51 ([gr^ladov^lete], [s^linov^lete]), A52 ([v^lolov^lete]) i A55 ([k^losač^lite]). Stojkov (Стойков 2002, 224) określa ten typ prozodyczny jako dwa główne akcenty w wyrazie. Konwergencja z greckimi dialektami wydaje się niewątpliwa. Według R. Alexander (1995) akcent kolumnowy z pewnością jest zjawiskiem arealnym, jednakże słabo zbadany z tego względu, że nie występuje w standardowych formach języków. Zjawisko podwójnego akcentowania ma wszakże w językoznawstwie bułgarskim bardzo bogatą literaturę (por. Kolev 2004, gdzie zebrano poglądy językoznawstwa bułgarskiego na ten temat). Wśród

¹⁵ Pełen paradygmat tej formy wygląda następująco: 1 sg. [‘eχasa], 2 sg. [‘eχasis], 3 sg. [‘eχasi(n)], 1 pl. [‘eχas‘ami], 2 pl. [‘eχas‘eti], 3 pl. [‘eχasan].

¹⁶ Wciąż czekamy na ukazanie się pracy tych autorów na temat dialektów północnej Grecji (od dawna w druku).

¹⁷ O ile nam wiadomo, autorzy zaniechali dalszej pracy nad tym tematem.

¹⁸ Ronelle Alexander, która przeprowadziła szczegółowe badania terenowe w Bansko (Alexander 2004) uważa, że gwara tej miejscowości jest klasycznym przykładem podwójnego akcentu, natomiast w opublikowanym niedawno opisie „Банскиот говор” (Цветановски i in. 2014) nie ma na ten temat ani słowa.

rozważanych przyczyn takiego stanu rzeczy, naszym zdaniem, dwie zasługują na poważne potraktowanie, przy czym wzajemnie się nie wykluczają. Pierwsza to wpływ grecki, a druga to etap przejściowy między akcentem regulowanym morfologicznie a stabilizacją akcentu na określonej sylabie. W gruncie rzeczy u źródeł obu tych czynników leży ten sam mechanizm: reakcja na nadmierną długość stopy¹⁹. Uważa się także, że obszar z podwójną akcentuacją w połowie XIX w. był szerszy i obecnie ewidentnie się kurczy.

Podwójna akcentuacja występuje na znacznie szerszym obszarze Bułgarii niż wskazano wyżej, nawet na północnym-wschodzie, jednak nie są to identyczne sytuacje jak te, które tu omawiamy. Ronelle Alexander (2004) wyróżnia wśród nich dwa główne systemy akcentowe: 1. Podwójna akcentuacja (z dwoma głównymi akcentami), których miejsce wyznacza rytm sylabiczny (południowo-zachodnia Bułgaria) – większość przykładów to wyrażenia z co drugą sylabą akcentowaną (a więc nieco inaczej niż w greckim) i 2. Akcentuacja poboczna (sekundarna), która jest związana z określonymi formami morfologicznymi (pewnymi klitykami) wchodzącymi w skład wyrazu prozodycznego. Ten typ występuje w różnych odmianach w różnych miejscach Bułgarii i nie ma nic wspólnego z omawianym tu typem akcentuacji podwójnej. Na przykład w wielu gwarach, w tym w potocznym standardzie, kiedy klitykę poprzedza partykuła negacji, wówczas ta klityka otrzymuje akcent: [ne g'lo pòzn'avlam]; w miejscowości Erkecz w północno-wschodniej Bułgarii dodatkowy akcent otrzymuje rodzajnik, np. [d'oktorit'e].

Tak więc w sumie, w macedońskim, greckim i albańskim, a także w arumuńskim, miejsce akcentu ograniczone jest do trzech ostatnich sylab, mimo że reguły akcentowania są różnego rodzaju. Niemal zawsze przy regułach o charakterze morfologicznym pojawia się silna ingerencja z płaszczyzny fonetycznej, która w środkowych dialektach macedońskich zdecydowanie dominuje. Taka ingerencja zaznacza się wyraźnie także w dialektach greckich. Występuje także w albańskim. Zasada morfologiczna akcentowania dominuje we wschodniej części obszaru językowego macedońskiego.

Podsumowując, stwierdzamy związki arealne macedońskiego w zakresie akcentuacji z dialektami greckimi, a także z językiem bułgarskim. Związki macedońsko-bułgarskie dotyczą gwar, w których miejsce akcentu jest regulowane w płaszczyźnie morfologicznej. W znacznej części tych dialektów występuje tendencja do stabilizacji miejsca akcentu głównie w paradygmatach fleksji nominalnej. A ponadto często unika się akcentowania wygłosowej sylaby otwartej (taką

¹⁹ Co jest motywowane neurobiologicznie. Rytm jest zasadą organizacji wszelkich czynności neurobiologicznych (np. oddychanie, rytm dobowy) i czynności świadomie regulowanych (np. rytm tańca, rytm mowy).

sytuację odnotowano w części środkowej Macedonii Egejskiej i sąsiadujących wsiach Macedonii Wardarskiej). Ponadto dialekty serskie i dramskie wyróżniają się na tyle silnym akcentem pobocznym, że wyrażenia z taką akcentuacją określane są jako wyrażenia podwójnie akcentowane.

Natomiast na większości terytorium Republiki Macedonii (część zachodnia i środkowa) akcent regulowany jest w płaszczyźnie fonetycznej – jest to głównie akcent paroksytoniczny i proparoksytoniczny. Na samym skrawku południowo-zachodnim konsekwentnie występuje paroksytoneza (część gwar macedońskich w Albanii), w skrajnych punktach w Grecji i na małym skrawku Macedonii Wardarskiej).

Jedynie między północno-zachodnią częścią Macedonii (z antepenultimą) i akcentuacją serbską występuje wyraźna granica typologiczna. Na pozostałym obszarze macedońskim występują nawiązania do sąsiednich terenów. Akcent regulowany morfologicznie obejmuje część wschodnią i łączy się terytorium Bułgarii o takim samym typie akcentu. Pozostałe obszary charakteryzuje podobne sytuowanie akcentu w wyrazie, chociaż decyzje mogą pochodzić z różnych płaszczyzn. Jedynie w kilku punktach zachodnich, zwłaszcza północno-zachodnich, mechanizm proparoksytonezy wydaje się żywy i konsekwentny, co przejawia się w przenoszeniu akcentu w wypadkach ściągnięcia dwóch sylab (zaniku spółgłoski na skutek lenicji i przejścia grupy samogłoskowej w jedną samogłoskę) oraz w bardziej konsekwentnych przesunięciach akcentu w związku z przyłączaniem proklityk i enklityk. Tak więc, podsumowując, dialekty Macedonii Wardarskiej zachodniej i środkowej, dialekty greckie, arumuńskie i albańskie prezentują podobny typ akcentuacji, mimo że mechanizmy regulacji miejsca akcentu nie są identyczne. Por.

[...] македонскиот е поблизок до неговите соседни несловенски балкански јазици, т.е. албански, влашки и грчки (niż do bułgarskiego – I. S.), имено поместувањето на клитики пред глаголот и појава на третосложниот акцент. Овие две појави можеме да ги споиме. Во грчкиот и влашкиот постојат правила според кои акцентот не може да паѓа по далеку од третиот слог од крајот на зборот, додека во албанскиот јазик склоноста на акцентот да паѓа на последниот слог на основата доведува до фактичко ограничување на акцентот на последните три слога (Фридман 2011: 101).

Oraz:

Во грчкиот и влашкиот постојат правила според који акцентот не може да паѓа подалеку од третиот слог од крајот на зборот, додека во албанскиот јазик склоноста на акцентот да паѓа на последниот слог на основата доведува до фактичко ограничување на акцентот на последните три слогови. Ова балканска теенденција акцентот да не може да се помести понапред од третиот слог најверојатно дала поттик за поместување на неакцентирани зборови од крајот

или втората позиција на глаголската фраза (според законот на Вакернагел) кон почетокот. Поред тоа, можеме да забележимо дека со оваа појава, како и со други (...) зацврстување станува се појако кога одиме кон југ и запад” (Фридман 1996: 76).

Prawdopodobne wydaje się to, że każdy z języków regionu zmierza ku regulacji fonetycznej miejsca akcentu, ale są w różnych punktach tego procesu. Alexander (1995) i Фридман (2011) uważają, że ograniczenie akcentowania wyrazów do ostatnich trzech sylab prawdopodobnie spowodowało przenoszenie klityk z tyłu, albo z drugiej pozycji, na przód wyrazu prozodycznego. Jest to pogląd wymagający weryfikacji w świetle faktu, że proklityzacja jest właściwa także rumuńskiemu, włoskiemu i językom romańskim Półwyspu Iberyjskiego.

Opisana sytuacja arealna uzasadnia w znacznym stopniu zmiany, jakie zachodzą w akcentuacji standardowej języka macedońskiego. Norma literacka pierwotnie skonstruowana w oparciu o zasady akcentuacji w dialektach zachodnich, ulega transformacji pod wpływem wymowy osób pochodzących z innych regionów, a reprezentujących warstwy intelektualne Skopja. Zmianom tym sprzyja, między innymi, względna niezależność semantyczna oraz ruchomość części klityk, tak że w zestrojach akcentowych rzadko dochodzi do pełnej, konsekwentnej, realizacji proparoksytonezy (względnie paroksytonezy).

Bibliografia

- Alexander Ronelle, 1995, The Balkanization of Wackernagel’s Law, *Indiana Slavic Studies*, vol. 7, 1–8.
- Alexander Ronelle, 2004, The scope of double accent in Bulgarian dialects, [w:] *Revitalizing Bulgarian dialectology*, red. Alexander Ronelle, Zhobov Vladimir, Sofia, p. 193–210.
- Dłuska Maria, 1947, *Prozodia języka polskiego*, Prace Komisji Językowej PAU, Kraków.
- Kolev Georgi, 2004, Dialectal accent shifts and double accent in the Bulgarian linguistic region, [w:] *Revitalizing Bulgarian dialectology*, red. Ronelle Alexander, Vladimir Zhobov, Sofia, p. 215–226.
- Mańczak Witold, 1952, O akcentuacji grup dwuwyrzowych, „*Język Polski*”, r. XXXII, s. 15–24.
- Mańczak Witold, 1952a, Enklityki i proklityki w języku polskim, „*Język Polski*”, r. XXXII, s. 66–76.
- Mańczak Witold, 1952b, O akcentuacji grup ponaddwuwyrzowych, „*Język Polski*”, r. XXXII, s. 145–156.
- Steffen-Batogowa Maria, 1982, Z badań nad percepcją polskiego akcentu, [w:] *Z zagadnień fonetyki i fonologii współczesnego języka polskiego*. Księga referatów ogólnopolskiej konferencji w Toruniu 1978, Toruń, s. 112–119.
- Steffen-Batogowa Maria, 1989, Czynniki determinujące strukturę akcentową w płaszczynie percepcyjnej, „*Polonica*”, t. XIII, s. 141–162.

- Widoeski Božo, 1995, Systemy akcentowe w dialektach języka macedońskiego, [w:] Studia z językoznawstwa słowiańskiego. Prace Instytutu Filologii Słowiańskiej UJ 14, s. 235–240.
- Бојковска Стојка, Минова-Гуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко, 2003 и 2008, Општа граматика на македонскиот јазик, Скопје.
- Български диалектен атлас (обобщаващ том), 2001, София.
- Денкова Јованка, 2014, Банскиот говор, Скопје.
- Кепески Круме, 1946, Македонска граматика, Скопје.
- Конески Блаже, 1952, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје.
- Конески Кирил, 1999, Правописен речник на македонскиот литературен јазик, Скопје.
- Лаброска Веселинка, 2007, Трансакцентација кај дел од клитичките изрази во македонскиот стандарден изговор (според примери од електронските медиуми), *Phonetica Pragensia*, vol. XI, Praha, s. 43–48.
- Лаброска Веселинка, 2009, Отстатки од третосложното акцентирање во македонскиот јазик (нови тенденции во говорната практика на македонските електронски медиуми), Зборник во чест на осумдесетгодишнината на проф. Кирил Конески, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, с. 97–102.
- Лаброска Веселинка, 2012, Блаже Конески за акцентот во македонскиот литературен јазик и односот меѓу дескрипцијата и имплементацијата на правоорот, [w:] Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура, Скопје, с. 121–127.
- Правопис, 2017 г., – Правопис на македонскиот јазик, ред. Живко Цветковски, Снежана Веновска-Антевска, Симона Груевска-Маџоска, Елка Јачева-Улчар, Симон Саздов, Скопје.
- Савицка Ирена, Спасов Људмил, 1997, Фонологија на современиот македонскиот стандарден јазик, т. I: Фонологија сегментална, т. II: Фонологија супрасегментална, Скопје.
- Стойков Стойко, 2002, Българска диалектология, София.
- Цветановски Гоце, Гајдова Убавка, Давкова-Горгиева Светлана, Лаброска Веселинка, Стоевска-Денчова Еленка, Денкова Јованка, 2014, Банскиот говор, Скопје.
- Савицка Ирена, Цихнерска Ана 2018, Местото на македонската фонетика во рамките на словенскиот и на балканскиот јазичен свет, Скопје.
- Шклифов Благој, 1973, Костурскиот говор, София.
- Фридман Виктор А., 1996, Диференцијација на македонскиот и бугарскиот јазик во балкански контекст, [w:] Јазиците на почвата на Македонија, Прилизи за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија, книга 3, с. 75–82.
- Фридман Виктор А., 2011, Македонистички студии, Скопје.

Streszczenie

Artykuł analizuje system akcentu wyrazowego języka macedońskiego, zarówno w odmianie dialektalnej, jak i standardowej. Wskazane są związki sytuacji akcentowej z wielojęzycznością i uwarunkowania geograficzne.